

DİN (İSLAM) MERKEZLİ SEKÜLERLEŞME KAVRAMI YERİNE METAFİZİK MERKEZLİ SEKÜLERLEŞME KAVRAMI

Volkan ERTİT*

Öz

21. yüzyılın hemen başında “Türkiye sanılanın aksine sekülerleşiyor mu?” sorusu Türkiye kamuoyunu meşgul eden tartışmalardan biri oldu. Bu tartışmalar “din (İslam) merkezli” ve “metafizik merkezli” olmak üzere iki farklı sekülerleşme kavramının karşı karşıya gelmesine ve aynı kavramla farklı iddialar ortaya atılmasına sebep oldu. O nedenle Türkiye’nin sekülerleşmesi üzerine bir tartışma yapmadan önce, sekülerleşmenin ne olduğu ve ne olmadığı üzerine tartışma yapmanın gerekliliği ortaya çıktı. Zira sekülerleşmeyi süreç içerisinde metafizik alanın (din, dinimsi yapılar, halk inançları, batıl inançlar vb.) toplumsal gücünün azalması olarak ifade eden metafizik merkezli tanım, sekülerleşmeyi “dinsizleşmek” ya da “İslam-dışılık” olarak kodlayan din merkezli tanımın gölgesi altında kaldı. Bu makale ise modernleşme sürecinin Türkiye’de yaşanan toplumsal dönüşüm üzerindeki etkisini anlayabilmek için din merkezli değil, metafizik merkezli bir tanıma ihtiyaç olduğunu açıklamaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sekülerleşme, İslam, Metafizik, Din Sosyolojisi, Türkiye.

Metaphysical Concept of Secularization versus Islamic Concept of Secularization Abstract

In early 21st century, the question “Is Turkey becoming secularized contrary to popular belief?” was one of the discussions occupying Turkish public opinion. These discussions led to the encounter of two different concepts of secularization, “theological (Islamic)” and “metaphysical”, and to put forward different claims using the same concept. Hence, it became evident that a discussion was necessary to

* Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Kurumlar Sosyolojisi Anabilim Dalı, volkanertit@gmail.com, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6114-2606>.

understand what secularization is and what it is not before starting any debate on Turkey's secularization. That is because the metaphysical discussion that defines secularization as the decline in the social influence of metaphysical realm (religion, religion-like mechanisms, folk religions, superstitious beliefs, etc.) is overshadowed by the Islamic definition describing secularization as "irreligiousness" or "non-Islamism". Therefore, discussing To understand the social transformation in Turkey, this article attempts to explain that metaphysical rather than theological definition of secularization is necessary for understanding the social implications of the process of modernization.

Keywords: Secularization, Islam, Metaphysics, Sociology of Religion, Turkey.

GİRİŞ

21. yüzyılın hemen başında Türkiye kamuoyunu meşgul eden tartışmalardan biri de toplumun din ile kurduğu ilişkinin boyutu idi. Akademik eserler ve basın yayın organlarında çıkan yorumlar -özellikle AK Parti'nin iktidara gelmesi ile- toplumun daha dindar bir yapıya büründüğünü iddia ederken,¹ "İslâmlaşma", "mahalle baskısı", "İranlaşma" veya "Malezyalaşma" gibi kavramlar uzun bir süre gündemin ana eksenini oluşturdu.² 2007 yılında İstanbul, Ankara, İzmir ve Çanakkale gibi şehirlerde gerçekleştirilen ve milyonlarca kişinin katıldığı *Cumhuriyet Mitingleri*'nde toplumun gittikçe dindarlaştığı eleştirisi sıklıkla yapıldı. Bu mitinglerde atılan sloganlarda Türkiye'nin yeni bir İran olmasına izin verilmeyeceği vurgulandı ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nden "şeriata doğru giden bir ülkeyi kurtarması için" darbe yapması istendi.³ Türkiye'nin laiklik hassasiyeti yüksek *Cumhuriyet* gazetesinin 2006 yılındaki "Tehlikenin Farkında mısınız?" kampanyası, AK Parti'ye şeriat düzeni getirmeye çalıştığı için 2007 yılında açılan kapatma davası ve ardından Anayasa Mahkemesi tarafından verilen para cezası da "gittikçe İslâmlaşan Türkiye" iddiasını ve algısını destekledi.

Bunların yanı sıra başta AK Parti Genel Başkanı Recep Tayyip Erdoğan olmak üzere, AK Parti kurumlarının seküler yaşam tarzına karşı yüksek sesle ortaya koydukları eleştiriler, Erdoğan'ın "dindar nesil yetiştireceğiz" söylemi, yüksek hızlı trenlerde içki satışının durdurulması, AK Partili belediyeler tarafından bazı heykellerin müstehcen bulunup kaldırılması, sadece kadınlara özgü plajların açılması, İmam Hatip Liselerinin sayısının artırılması, devlet kanallarında mevlit programlarının yapılması, içki reklamlarının yasaklanması, Erdoğan'ın kız ve erkek öğrencilerin aynı evde

¹ Anık, Mehmet, "Two Axes Revolving Around the Discussions of Secularism in Turkey: Şerif Mardin and İsmail Kara", *İnsan & Toplum*, 2/4 (2012): 25; Toprak, Binnaz vd., *Türkiye'de Farklı Olmak*, Metis Yay. III. Bas. İstanbul 2010, ss. 182-183.

² Çınar, Menderes, "Turkey's Transformation Under the AKP Rule", *The Muslim World*, 96/3 (2006): 469; Çetin, Adnan, "Bir Kavramın Kısa Tarihi: 'Mahalle Baskısı'", *Mukaddime*, 2/1 (2011): 85-86.

³ Güven, Ahmet, "Gezi'nin Dili: Göstergebilimsel Bir İnceleme", *İnsan&İnsan*, 1/2 (2014): 22.

kalmalarını yasaklamak istemesi ve bunlara karşılık yeni yurt projeleri gerçekleştirilmesi, alkollü mekânların şehir dışına çıkarılmak istenmesi gibi bazı yasal düzenlemeler ve bunları destekleyen söylemler İslâmlaşma algısını arttırdı.

2015 yılında yayımlanan *Endişeli Muhafazakârlar Çağı–Dinden Uzaklaşan Türkiye*⁴ (bundan sonra EMÇ) adlı çalışma ise, yukarıda iddia edilenlerden farklı bir iddia içeriyordu. Tayfun Amman’ın ifade ettiği gibi yukarıda bahsi geçen İslâmlaşma emareleri;

(...) buzdağının sadece suyun üzerinde kalan kısmını göstermekte, dahası Türkiye’nin hızla sekülerleşen bir ülke olduğu gerçeğini görünmez kılmaya hizmet etmektedir. Sosyolojinin asıl görevi, toplumsal gerçeğin kolayca görülemeyen kısımlarını görünür hale getirerek anlamaya ve anlamlandırmaya çalışmaktır.⁵

EMÇ’nin yazılmasındaki amaç da Amman’ın ifade ettiği gibi kolayca görülemeyen ama oldukça hızlı şekilde gerçekleşen sekülerleşme sürecinin yansımalarını ortaya koymaktı. Faruk Karaarslan’ın ifadesi ile;

Bu eser [EMÇ] ile Ertit, zannedilenin aksine Türkiye’de toplumsal hayatta bir dindarlaşmanın olmadığını, sekülerleşme sürecinin yoğunlaşarak devam ettiğini savunmaktadır. Böylelikle endişeli modernler söyleminin tersine, asıl endişeli olan kesimin muhafazakârlar olduğunu belirtmekte, endişeli modernler kavramsallaştırmasını tersinden okumayı önermektedir.⁶

EMÇ’nin “Türkiye, modernleşme sebebi ile sekülerleşiyor” iddiası hem akademi dünyasında hem de basın yayın organlarında tartışıldı. Bu tartışmalar esnasında sekülerleşme kavramına ve teorisine karşı bazı önemli eleştiriler getirildi. Bu eleştiriler yapılırken EMÇ’deki sekülerleşme kavramı yerine “din (İslam) merkezli sekülerleşme kavramı” kullanılmasından dolayı, Türkiye’nin sekülerleşmesi üzerine bir tartışma yapmadan önce, sekülerleşmenin ne olduğu ve ne olmadığı üzerine tartışma yapmanın gerekliliği ortaya çıktı. Zira EMÇ’de olduğu gibi sekülerleşmeyi metafizik alanın toplumsal gücünün azalması olarak ifade eden tanım, başka akademik çalışmalardaki sekülerleşmeyi “dinsizleşmek” ya da “İslam-dışılık” olarak kodlayan din merkezli tanımın gölgesinde kaldı.

Bu makale ise modernleşme sürecinin Türkiye’de yaşanan toplumsal dönüşüm üzerindeki etkisini anlayabilmek için din merkezli değil, metafizik merkezli bir tanıma ihtiyaç olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Bunu yaparken de Faruk Karaarslan ve Adem Sağır’ın eserlerini⁷ temel alarak “neden din (İslam) merkezli tanım sekülerleşme tartışmalarında kullanılmamalıdır” üzerine bir değerlendirme yapmaktadır. Karaarslan ve Sağır’ın çalışmaları sahip oldukları akademik üslup, din merkezli

⁴ Ertit, Volkan, *Endişeli Muhafazakarlar Çağı–Dinden Uzaklaşan Türkiye*, Orient, Ankara 2015.

⁵ Amman, Tayfun, “Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi”, *Aile ve Eğitim*, ed. Mehmet Faruk Bayraktar, Ensar Neşr, İstanbul 2010, s. 42.

⁶ Karaarslan, Faruk, “Endişeli Muhafazakarlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye”, *İnsan & Toplum Dergisi*, 4/9 (2015): 151.

⁷ Sağır, Adem, “Endişeli Muhafazakarlar Çağı’na Bir Prolegomena”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4/3 (2015): 791-809; Karaarslan, “Endişeli Muhafazakarlar Çağı”, ss. 151-155.

sekülerleşme kavramını kullanmaları ve Türkiye'nin sekülerleştiğini iddia edenlere karşı getirilen eleştirilerin derli toplu özetini içermeleri sebebiyle seçilmişlerdir. O nedenle bu makalede öncelikle EMÇ'de yer alan metafizik merkezli sekülerleşme tanımı ve sekülerleşme paradigması kısaca açıklanacaktır. Ardından üç alt bölümde Türkiye'de yaşanan dönüşümü anlamak için "neden din (İslam) merkezli bir tanım" tercih edilmemelidir üzerine tartışma yapılacaktır: *Sekülerleşme Dinsizleşmek ya da İslam-Dışılık Değildir, Sekülerleşme Laikleşme Demek Değildir, Sekülerleşme Geçmişle Kıyaslama Yapmayı Gerektirir.*

SEKÜLERLEŞME KAVRAMINI YENİDEN TANIMLAMAK

Doktora tezinde "Sekülerleşme Bağlamında Hollywood Sineması"nı inceleyen Mustafa Sarmış, farklı toplumlar için farklı sekülerleşme tanımlarına ihtiyaç olduğunu şu ifadeler ile açıklamıştı:

Din sosyolojisi araştırmalarında doğru sonuçların elde edilebilmesi amacıyla farklı toplumlar ve dinler için farklı sekülerleşme tanımlamaları yapmak zorunlu hale gelmektedir. Bu bakımdan her toplumun kendisine özgü kültürel, tarihsel ve sosyo-ekonomik özellikleri nedeniyle toplumların aynı ölçütlerle dini açıdan değerlendirilmesi yanlış sonuçların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda toplumların farklı yapısal özellikleri, sekülerleşmelerinin de farklı şekillerde incelenmesini zorunlu kılmaktadır.⁸

Ancak EMÇ'de ve bu makalede iddia edilen ise, Sarmış'ın ifadelerindeki "din" kelimesi yerine "metafizik" koyulabilirse, farklı toplumlar için de kullanılabilir bir sekülerleşme tanımı yapılabileceğidir.

Bu noktada EMÇ'nin üç temel iddiası vardı. Birinci iddiası, sekülerleşme kavramının din merkezli değil metafizik merkezli olması önerilmişti. Yani din ile beraber metafizik alanın parçası olan "dinimsi yapılar", "halk inançları", "batıl inançlar" vb. de sekülerleşme tartışmalarının merkezinde olmalıydı. O nedenle sekülerleşme şu şekilde tanımlanmıştı: *Belli bir zaman dilimi içerisinde, belli bir toplumda, [metafizik alanın], yani dinin, dinimsi yapıların, batıl inançların, halk inançlarının, vb. toplumsal düzeydeki prestijlerinin ve topluma etki etme güçlerinin göreceli olarak azalması demektir.*

Burada "metafizik" kelimesi kapsayıcı bir kavram olarak kullanılmıştır. Gündelik yaşamın olaylarını anlamak için ihtiyaç duyulan sebep sonuç ilişkisinde ve düşünme eyleminde deney/gözlem yerine inanç/içgüdü'nün merkezde olması metafizik temelli bakış açısı olarak kodlanmaktadır. Örneğin herhangi bir gözlemlenebilir sebep-sonuç ilişkisi olmadan doğa olayları ile ilgili olarak ortaya konulan iddialar, tutumlar ve inançlar metafizik alanına girmektedir.⁹ Tanımda yer alan "din" kavramı

⁸ Sarmış, Mustafa, *Sinema ve Din (Sekülerleşme Bağlamında Hollywood Sineması Örneği)*, Basılmamış doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2016, s. 19.

⁹ Steup, Matthias, "Empiricism, metaphysics, and voluntarism", *Synthese*, 178/1 (2011): 21-22.

ise başta İbrahîmî dinler olmak üzere (Musevilik, Hıristiyanlık, İslâm vd...) metafizik referansları olan ve hitap ettiği kitlenin gündelik pratiklerini, ahlâki değerlerini, estetik algılarını, ontolojik (varoluşsal) sorunlarını, toplumsal normları algılayışlarını etkileyen paradigma bütünü olarak kullanılmıştır. Emile Durkheim'in din tanımı bu noktada yardımcı olacaktır. Durkheim'a göre din, kutsallarla ilgili inanç ve gündelik pratiklerden oluşan, içinde bu kutsallara dair yasakların, ve dinin taraftarlarını bir arada tutan tek bir ahlak kodunun olduğu sistemdir.¹⁰

"Dinimsi yapılar" kavramı ise halihazırda seküler alana ait olan ama kutsallaştırılmış, ulaştırılmış, yüceleştirilmiş, vb. yapılar için kullanılmaktadır: bir siyasi liderin, ya da bir mekânın doğaüstü özelliklere ya da güçlere sahip olduğuna inanılması gibi. Burada vurgulanması gereken nokta, bir şeyi dinimsi yapı haline getiren unsur onun çok sevilmesi ya da ona saygı duyulması değil, onun doğaüstü özelliklere (metafizik özelliklere) sahip olduğunun düşünülmesidir. Tanımdaki "batıl inanç" kavramı ise birbirinden bağımsız iki olay arasında, deney/gözlemlerle ulaşılamayacak ve doğa kanunları ile açıklanamayacak bir sebep-sonuç ilişkisi olduğuna dair sahip olunan güçlü inançlar için kullanılmaktadır.¹¹ "Halk inançları" kavramı ise, toplumdaki resmi ve baskın dinî öğretinin yanında varlığını devam ettiren inanç pratikleri¹² için kullanılmıştır.

Ancak sekülerleşme tartışmalarında sekülerleşmenin ne olduğu ile beraber ne olmadığını da ortaya koymak kimi yanlış anlaşılmalara önüne geçebilir denilerek ayrıca onun "dinsizleşme"¹³ ve devlet ile din arasındaki ilişkiyi anlatmak için kullanılan "laiklik"¹⁴ten farklı vurgulanmıştır. Zira bireyler inançlarını kaybetmemelerine rağmen gündelik yaşamlarına metafizik öğretiler daha az etki edebilir ve yine devletler ve toplumları söz konusu metafizik olduğunda aynı anda birbirinden farklı deneyime sahip olabilirler (bk. İran ve Amerika).

EMÇ'nin ikinci iddiası ise şuydu: Modernleşmenin ana ayakları olan bilimsel gelişmelerin,¹⁵ endüstriyel kapitalizmin¹⁶ ve kentleşmenin¹⁷ yaygınlaştıkları yerlerde - coğrafya ve tarihten bağımsız olarak - sekülerleşmeyi hızlandırmaları beklenmektedir. Yani modernleşmenin sekülerleşmeye sebep olduğunu/olacağını iddia eden

¹⁰ Durkheim, Émile, *Elementary Forms of Religious Life*, Oxford University Press, Oxford 2008 [1912], s. 46.

¹¹ Joukhador, Jackie - Blaszczynski, Alex - MacCallum, Fiona, "Superstitious beliefs in gambling among problem and non-problem gamblers: preliminary data", *Journal of Gambling Studies*, 20/2 (2004): 171.

¹² Yoder, Don, "Toward a Definition of Folk Religion", *Western Folklore*, 33/1 (1974): 14.

¹³ Ertit, *Endişeli Muhafazakarlar Çağı*, s. 39.

¹⁴ Ertit, *Endişeli Muhafazakarlar Çağı*, s. 137.

¹⁵ Ertit, Volkan, "Sekülerleşme Teorisinde Bilim ve Din İlişkinine Farklı Bir Yaklaşım", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2 (2013): 115-130.

¹⁶ Ertit, Volkan, "Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kapitalizm", *Liberal Düşünce Dergisi*, 19/73-74 (2014): 63-82.

¹⁷ Çelik, Celaleddin, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, Hikmet Yayınları, İstanbul 2013, s. 24; Ertit, Volkan, "Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kentleşme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41 (2014): 247-253.

“sekülerleşme teorisi”nin sadece Batı Avrupa ve Amerika’da yaşanan dönüşümü değil, diğer modernleşme sürecinden geçen toplumların da yaşadıkları dönüşüme ışık tutabileceğini iddia etmişti. EMÇ’nin üçüncü iddiası ise nicel ve nitel veriler ışığında “Türkiye sekülerleşmektedir ve bu sürecin ardında Türkiye’nin modernleşme süreci vardır” idi.

EMÇ’nin bu üç temel iddiası baz alındığında, Türkiye’deki din sosyolojisi alanına hâkim olan düşünce yapısının bu iddialara getirdiği eleştirilerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu eleştirilerden en yaygın olanlardan biri “İslam’ın da kabul etmeyeceği bazı halk inançlarının sekülerleşme tartışmalarının içinde yer alması”nın yönetsel olarak hatalı olduğu düşüncesidir.

Sekülerleşme Dinsizleşmek ya da İslam-Dışılık Değildir

Halk inançlarının ya da batıl inançların topluma etki etme güçlerindeki azalma, türbelerden çok modern tıptan yardım alınması, üfürükçü-cinci hocalar yerine doktora gidilmesi Türkiye’nin sekülerleştiği iddiasını temellendirmek için örnekler olarak verildiğinde, bu örnekler “gerçek İslam tarafından zaten onaylanmamaktadır” iddiası ile kabul edilmemektedir:

Hastaların doktorlara daha sık bir şekilde başvurması (Ertit eserinde tıbbı başvurunun artışını sıklıkla sekülerleşme alameti olarak nitelendirmektedir) ya da kentleşmenin ortaya çıkışı mutlak sekülerleşme ya da İslâmlaşma olarak algılanamaz. Doktorluk ya da tıbbi dokümanlar araç konumundadır. İslâm hiçbir zaman bu dünyayı yok saymadığı için bu dünyanın araçlarının bilgisinden ve biliminden yararlanmayı da gayri meşru görmez. (...) Buradaki asıl mesele eylemin niyet bağlamıdır.¹⁸

Halk inançlarının uygulanma biçimlerinin, İslâm içerisinde onaylanmayan yönleri oldukça fazladır. Ertit, birkaç türbe ziyareti gerçekleştirmiş olsaydı muhtemelen türbelerin hemen köşesinde asılan “türbede yapılmaması gereken şeyler” listesinde yazdığı birçok halk inancı uygulamalarını görebilirdi. Burada vurgu yapmak istediğimiz nokta, halk inançlarının arka planda tutulmaya çalışması, İslâm dininde ana amaçlarından birisi olarak karşımızda durmaktadır.¹⁹

Bu bakış açısı din merkezli sekülerleşme kavramının bir örneğidir. Ancak metafizik değil de metafiziğin bir parçası olan din merkeze alındığında hem sekülerleşme tartışmaları açısından, hem de sosyoloji disiplini açısından iki önemli sorun ortaya çıkmaktadır. Birincisi, sekülerleşme İslâm-dışılık olmaya indirildiği için İslâm’dan çok önce Anadolu topraklarında var olan ve bireylerin gündelik yaşamını etkileyen diğer metafizik kültürlerin toplumsal arenaya yansımaları göz ardı edilmektedir. Örneğin Türkiye’de bazı Alevi gruplar için “daha önce” kutsallık atfedilen Ay’ın artık yeni kuşaklar için kutsallık mertebesinde olmaması açık bir sekülerleşme emaresi iken, İslam merkezli bakış açısı Kur’an’da Ay’ın kutsal bir mekân olduğuna dair bir ayet olmamasından dolayı yeni kuşak Alevilerin yaşadığı bu süreci (ebeveynlerinin kutsal

¹⁸ Karaarslan, “Endişeli Muhafazakarlar Çağı”, s. 153.

¹⁹ Sağır, “Endişeli Muhafazakarlar Çağı”, s. 800.

olarak kabul ettikleri şeyi kutsal olarak görmemek) sekülerleşme olarak değerlendirilmeyecektir. Hâlbuki ne Anadolu toprakları İslâm ile buluşmadan önce metafizik kültürün olmadığı yerlerdi ne de Anadolu halkları İslâm ile tanışmadan önce inançsızlardı. Buna ek olarak, yakın gelecekte Türkiye sınırları içinde İslam'ın öğretileri tamamen terk edilip yerine bir başka metafizik öğreti gelirse toplum İslam'dan tamamen uzaklaşmış dahi olsa başka bir metafizik öğretinin etkisi altına girdiği için (bu herhangi bir İbrahimî din olmak zorunda değil) sekülerleşme gerçekleşmemiş olacaktır. Çünkü başka bir metafizik öğreti halen toplumun gündelik yaşamını etkiliyor olacaktır.

Vurgulanmalıdır ki, Anadolu toprakları İslâm dışı halk inançlarının halen günlük yaşama etki ettiği birçok köy ve kasabaya ev sahipliği yapmaktadır.²⁰ O nedenle İslam harici diğer metafizik öğretileri ve bu öğretilerden etkilenen toplumsal davranış kalıplarını dikkate almadan sekülerleşme tartışması yapmak, yapılacak tartışmanın kapsamını sınırlayacaktır. Bu noktada bize göre sekülerleşme kavramının merkezine dini değil de dini de içine alacak şekilde metafiziği koymak daha uygun görünmektedir.

İslam merkezli bakış açısı ile ilgili olarak ikinci sorun ise, İslâm'ın birden fazla yorumlanma durumu varken, bireylerin sahip oldukları Kur'an anlayışlarının İslâm'ın tek ve gerçek yorumu olduğunu düşünmeleridir. Hâlbuki birçok farklı "gerçek İslâm" iddiası varken, sosyoloji disiplini bu bakış açılarından birini seçmekle yükümlü değildir. Hangi Kur'an yorumunun, hangi tarikatın veya hangi din adamının iddialarının "gerçek İslam" olduğu sosyoloji disiplininin alanına girmemesi gerekir. Tayfun Atay'ın belirttiği gibi "(...) aynı özcü (essensialist) anlayışla bu dini (İslâm'ı) değerlendiren(ler) (...) İslâm'ın tarihsel ve yöresel bağlamlarda sergilediği söylem ve pratik çeşitliliğini gözden kaçırmazlar."²¹ Bizim tanımlamamıza göre örneğin Anadolu'da cenaze merasimleri ilgili olarak düzenlenen "yedisi", "kırkı" gibi günlere, ya da "mevlit"lere yeni kuşaklar geçmişe kıyasla mesafeli ise ve gündelik yaşamda bu gibi uygulamalara daha az rastlanıyorsa sekülerleşme sürecinden bahsedilir. Bu günlerin "gerçek İslâm"ın içinde yer alıp almaması, sekülerleşme kavramının merkezine metafiziği koyan din sosyologunun alanına girmemektedir. Zira bir şahıs için İslâm içinde sayılabilecek bir davranış bir başkası için İslâm olmayabilir. Yeryüzünde – Türkiye dâhil- birbirinden bağımsız ve hatta birbirini dışlayan farklı kurumsallaşmış sayısız İslâm yorumunun olması bunun kanıtıdır. Başkalarının İslâm dışına çıkıp çıkmadıklarına karar verme yetkisini kendinde görmek, buradan yola çıkarak da sekülerleşme tartışmaları yapmaya çalışmak din sosyologunun görevleri arasında yer almamaktadır. Söz konusu kavram sekülerleşme ise, din sosyologundan beklenen

²⁰ Güleç, Melda Medine. "Bursa'nın Dağlık Bölgelerinde Kadın Türbeleri Etrafında Oluşan Ritüeller ve Ana Tanrıça Kültü", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37 (2017), s. 110.

²¹ Atay, Tayfun, *Din Hayattan Çıkar*, İletişim, İstanbul 2012, s. 35.

şey, “gerçek İslâm”ın ne olduğunu tartışmak değil, baskın metafizik öğretilerin gündelik toplumsal hayatı nasıl şekillendirdiği ile ilgilenmektir.

İslam merkezli sekülerleşme kavramına örnek olması açısından Sağır’ın eşcinseller özelinde ifade ettikleri de burada verilebilir. EMÇ’de eşcinsellerle ilgili olarak ortaya konan iddianın özeti şuydu: Eşcinseller geçmişe kıyasla Türkiye’de daha kabul edildikleri bir gündelik yaşamı deneyimlemektedirler²² ve tüm bu süreç geçmişle kıyaslandığında sekülerleşme sürecine işaret etmektedir. Sağır ise -özellikle iki noktada- eşcinseller özelinde iddia edilen sekülerleşme sürecine şu şekilde karşı çıkmıştır:

Ertit, bugün Türkiye’de, AK LGBT’liler biçiminde örgütlenen kendilerini muhafazakâr ve dindar eşcinseller olarak tanımlayan bir gerçekliği yok saymaktadır. (...) muhafazakâr eşcinsellerin kurduğu AK LGBT’lilerle Eyüp Sultan’da iftar sofrasında buluşulduğunu görmekten [imtina etmiştir]. (...) Ertit’in [bir eşcinselle yapılan] röportaj sırasında karşımıza çıkan şu aktarımı çalışmasında nereye koyabileceğimiz de şimdilik belirsiz durmaktadır: “Dışardan günahkâr görünebilirim ama belki herkesten çok iman vardır içimde. (...) Benim eşcinsel imam arkadaşım, Hacca giden eşcinsel arkadaşım var.”²³

Bu iddiaya göre AK eşcinseller (AK Partiyi savunan eşcinseller) AK Parti mitinglerinde bile yer alırken ve Allah’a inanan eşcinseller varken sekülerleşmeden bahsedilemeyeceğidir. Sekülerleşme tartışması bu paragrafta inançlı olup olmamak boyutuna indirgenmiş görünmektedir. Ancak bizim ortaya koyduğumuz sekülerleşme tanımına göre bireylerin inançlı olup olmamalarına değil, sahip olunan inancın geçmişe kıyasla gündelik yaşamı nasıl etkilediğine bakmak gerekmektedir. Sekülerleşme “dinsizleşme” ya da “İslâm dışına çıkma” olmadığı için bir eşcinsel bireyin inançlı olması, onu bu tartışmalardan soyutlamamaktadır. O nedenle söz konusu Türkiye’deki eşcinseller ve sekülerleşme kavramı ise şu soruları sorarak sekülerleşme tartışması yapılabilir diye düşünüyoruz:

1. Metafizik öğretiler (bu örnekte İslam) referans gösterilerek yakın geçmişe kadar yok sayılan, aşağılanan, varlıkları görmezden gelinen ve toplumsal tabuların en bilinen örneklerinden olan bir grubun (eşcinsellerin), toplum nezdinde daha kabul lenilebilir bir pozisyona gelmiş olması bahsi geçen metafizik öğretinin (İslam’ın) toplumsal etki gücü hakkında nasıl bir bilgi verir?

2. 1990’lar ve öncesinde eşcinseller herhangi bir partinin mitinginde bayrakları ile yer alamıyorken, neden 2000’li yıllar buna sahne olmuştur?

²² Eşcinseller hakları için mücadele edebilecek kadar örgütlenebilmişlerdir; 19 üniversitede topluluk kurmuşlardır; eşcinsel çiftler aynı evi paylaşmaya başlamışlardır; evlilik törenleri düzenlemişlerdir; Anadolu’nun dindar olarak bilinen Konya ve Malatya gibi kentlerinde dahi yürüyüşler düzenleyebilmişlerdir; ailelerin eşcinsel evlatlara bakış açısı daha sahiplenici şekilde değişmiştir (LİSTAG); muhafazakârlar eşcinsellere karşı daha hoşgörülü hale gelmişlerdir.

²³ Sağır, “Endişeli Muhafazakarlar Çağı”, ss. 797-99.

3. Bir bireyin inançlı olması, onun gündelik yaşamını (kıyafet tarzını, yeme/içme alışkanlıklarını, cinselliğe bakışını ya da cinselliği yaşayış şeklini, metafiziğe başvurma sıklığını ve ibadet etme sıklığını) sekülerleşme tartışmalarından soyutlar mı? Eğer inançlı bir eşcinsel sekülerleşme tartışmalarının bir öznesi olmayacaksa, bu durumda inançlı olduğunu söyleyen herkes sekülerleşme tartışmalarından soyutlanmalı mıdır? (Yani belli bir metafizik öğretiye inaniyor olmak, mutlak surette o öğretinin emrettiği şekilde gündelik yaşamın tanzim edildiği anlamına gelir mi?)

Tekrar vurgulanmalıdır ki, sekülerleşme tartışmaları özelinde bu sorulara verilecek yanıtlar gösterecektir ki, önemli olan inançlı olup olmamak değil, sahip olunan inancın toplumsal yaşama ne kadar yansıdığıdır.

Sekülerleşme Laiklik/Laikleşme Değildir

Türkiye'nin sekülerleşmesine dair EMÇ'nin ortaya koyduğu örneklerin karşısına, desekülerleşme anlamına gelecek başka örneklerin de çıkartılabileceği eleştirisi sıklıkla yapılmaktadır:

Erit'in belirlediği kriterlerden yola çıkarak karşı kriterler belirlenip yazarın iddiasının kolaylıkla altının oyulacağı görülebilir: İmam-Hatip Liseleri'ndeki artış; Diyanet İşleri Başkanlığı'nın toplumsal ve siyasi etkinliğinin artışı; Değerler Eğitimi'nin bir proje olarak tüm Türkiye'de yaygınlık kazanması; İlahiyat Fakülteleri sayısındaki artış ve yazılı-görsel medyada görünürlüklerinin artması; Camilerin sosyal ve siyasi görünürlüklerinin artması; Milliyetçi ve Muhafazakâr parti söylemlerindeki katı muhafazakâr eğilimlerin artması; Din Kültürü dersinin iyi bir vatandaş olmanın kullanılabilir bir aracı haline getirilmesi; Mezhep ayrımcılığının ve öteki düşmanlığının artması (...)²⁴

Erit'in sekülerleşme alameti olarak sıraladığı her örneğin karşısına dindarlaşma alameti olabilecek örnekler sunmak zor değildir. (...) İmam Hatip'lere olan taleplerin artışını, sadece Kur'an eğitimi üzerine kurulan vakıf ve derneklerin faaliyetlerini, ya da İslâmi camiaya hitap eden birçok kuruluşun dindar öğrencilere yönelik yurtçuluk faaliyetlerini, dahası ortaöğretim çocukları için eğlenceyle birlikte planlanmış yaz programlarını vs. örneklik olarak gözlemleyememektedir.²⁵

Bu eleştiri ile ilgili olarak ifade edilmesi gereken iki detay var. Birincisi, EMÇ'nin 135-154 sayfaları arasında "Türkiye'deki Muhafazakârlaşma Algısının Nedenleri" adlı bölümde üç sayfa (142-144) Türkiye toplumunun gittikçe dindarlaştığına örnek olarak sunulan uygulamalara ve toplumsal olaylara ayrılmıştır.²⁶ EMÇ'de böyle bir

²⁴ Sağır, "Endişeli Muhafazakarlar Çağı", s. 796.

²⁵ Karaarslan, "Endişeli Muhafazakarlar Çağı", s. 154.

²⁶ EMÇ'de yer alan bazı örnekler: Eğitim sisteminin 4+4+4 şeklinde değiştirilerek İmam Hatip Liseleri'nin sayısının artırılması, Recep Tayyip Erdoğan'ın iktidara geldikten hemen sonra zinanın AB yasalarına rağmen yasak olarak kalması için mücadele etmesi, müstehcen bulunan heykellerin eleştirilmesi veya AK Partili belediyeler tarafından kaldırılması, dönemin Başbakanı Erdoğan'ın "kızlı-erkekli" evleri yasal düzenlemeler ile ortadan kaldıracaklarını ilan etmesi, belediyelerin mümkün mertebe içkili yerleri yasaklamaya çalışmaları, İzmir İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün "kız erkek okullarının ayrılması"ni önermesi, sadece kadınlara özgü plaj alanlarının açılması, alkol satışı yapılan festivallere müdahale edilmesi. Başbakan Erdoğan'ın dindar nesil yetiştireceğiz söylemi, devlet kadrolarına girebilmek ya da yükselebilmek için bazı dinî cemaatlerin üyesi olmak gerektiğinin düşünülmesi. RTÜK'ün oldukça muhafazakâr ahlak

bölümün yer alması toplumdaki dindarlaşma algısının ardında yatan sebeplerin açıklanması için gereklidir. Bir diğer detay ise, yukarıdaki eleştirilerde “sekülerleşme” ve “laiklik” kavramlarının birbirinden bağımsız kullanılmadığı görülmektedir. Mehmet Ali Kirman iki kavramın farklılıklarına dair şu tespitte bulunmaktadır: “Yine Türkçe’de seküler ve sekülerleşme kavramlarının çoğu zaman laik ve laikleşme ile karıştırıldığına da şahit olunmaktadır. Oysa birbirinden farklı olan bu kavramlardan laiklik, daha ziyade sekülerliğin siyasi boyutunu oluşturmaktadır.”²⁷ 2014 yılında yayımlanan “Birbirlerinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik” adlı makalenin amacı da Kirman’ın ifade ettiklerinin altını çizmek, sekülerleşme kavramının laikleşme/laiklik gibi kavramlardan farkını vurgulamaktır:

*Sekülerleşme kavramı özellikle Cermen dillerindeki akademik eserlerde ve bu dillerin konuşulduğu günlük yaşamda sıkça kullanılmaktadır. Ancak söz konusu Türkiye olduğunda hem tarihsel hem de etimolojik sebeplerden dolayı sekülerleşme kavramı yeterince bilinmemektedir. Medya ve akademi dünyası, sekülerleşme kavramının ifade ettiği şeyleri laik, laiklik ve laikleşme gibi kavramları kullanılarak ifade etmektedir.*²⁸

*Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını ifade eden laiklik ile dinin [metafizik] toplumsal düzeyde prestij kaybettiğini, geçmişe nazaran daha az sayıda insanı etkileyebildiğini, git gide toplum için referans noktası olmaktan uzaklaştığını ifade eden sekülerleşme kavramı birbirlerinin yerine kullanılmaması gereken kavramlardır.*²⁹

Karaarslan ve Sağır’ın çalışmalarında verilen örneklerin kahir ekseriyeti sekülerleşme tartışmaları yerine laiklik tartışmalarında kullanılmalıdır. Çünkü bahsi geçen uygulamaların önemli bir bölümü devlet kaynaklıdır. İki eserde de üzerinde durulmasından dolayı “İmam Hatip Liseleri’nin sayısındaki artış” a değinmek, diğer maddeler için yol gösterici olacaktır. Zira İmam Hatip Liseleri’nin sayısındaki artış sekülerleşme tartışmaları yapılan birçok platformda desekülerleşme örneği olarak ortaya konmaktadır.

AK Parti’nin iktidara geldiği 2002 yılı baz alındığında, İmam-Hatip Liseleri’nin sayısı ve bu okullara giden öğrenci sayısı artmıştır. Ancak, herhangi bir eğitim kurumunun devlet tarafından sayısının artırılması, ya da 1990’larda olduğu gibi o eğitim kurumuna kayıt yaptırmanın zorlaştırılması (zorunlu 8 yıllık eğitim ve kat sayısı engeli), din sosyolojisinin alanına girmemektedir çünkü sosyoloji disiplini artan ya da azalan İmam-Hatip sayıları ile değil, bu okulların sayılarındaki değişimin gündelik toplumsal yaşamı nasıl etkilediği ile ilgilenmektedir. O nedenle, söz konusu sekülerleşme kavramı ise, cevaplanması gereken soru şudur: “İmam Hatiplere giden öğrenciler mi daha seküler davranışlar sergilemektedirler, yoksa ebeveynleri mi?” Bunu

anlayışı ile verdiği ağır para cezaları, içki reklamlarının yasaklanması vb. (s. 142).

²⁷ Kirman, Mehmet Ali, *Din ve Sekülerleşme*, Karahan Kitapevi, Adana 2005, s. 52.

²⁸ Ertit, Volkan, “Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/1 (2014): 103.

²⁹ Ertit, “Sekülerleşme ve Laiklik”, s. 112.

yaparken de aşağıdaki 10 soru yol gösterici olabilirdi kuşaklararası farkı anlamaya; İmam-Hatip mezunları kendi ebeveynlerine kıyasla;

1. Daha mı az flört etmeye başlamışlardır?
2. Vücut hatlarını belli eden dar kesim kıyafetler yerine, daha bol kesimli kıyafetleri mi tercih etmişlerdir?
3. Ramazan aylarında daha mı fazla oruç tutmaya başlamışlardır?
4. Farklı inanç gruplarına daha mı mesafeli hale gelmişlerdir?
5. Farklı yaşam tarzlarına (eşcinsellik, evlilik dışı çocuk sahibi olma, nikâhsız birliktelikler) daha mı az saygı duymaya başlamışlardır?
6. Bekârete daha çok mu önem vermeye başlamışlardır?
7. Gündelik yaşamın sorunları için seküler uzmanlardansa mahalle/köy imama daha mı çok başvurmaya başlamışlardır?
8. Boşanmaya daha mı mesafeli hale gelmişlerdir?
9. Daha fazla mı namaz kılmaya başlamışlardır?
10. Çocuk sahibi olmak için modern tıp yerine metafizik yöntemlere mi yönelmişlerdir?

Bu soruları sormadan ve bu sorulara yanıtlar aramadan, sayısı artan İmam-Hatip okullarını hızlıca desekülerleşme olarak kodlamak sosyolojik yöntem olarak çok uygun görünmemektedir. Sekülerleşme tartışmaları, sayısı artan ya da azalan İmam-Hatip okullarıyla değil, bu okullardan mezun olan yeni kuşaklarla, o kuşakların ebeveynleri arasındaki farklı gündelik yaşam pratikleri ile ilgilenmektedir. O nedenle, dindarlık hassasiyeti olan bir iktidarın Türkiye'deki tüm okulları İmam Hatip okullarına çevirmesi, ya da ülkeyi sekülerleştirmek isteyen farklı bir yönetimin tüm İmam Hatip okullarını kapatması sekülerleşme tartışmalarının alanına girmemektedir. Bu tartışmalar laiklik kavramının etrafında yapılmalıdır. Aksi takdirde ülkedeki tüm okullar İmam Hatip okullarına dönüştürüldükten sonra herkesin dindar, ya da tüm İmam Hatipler kapatıldıktan sonra herkesin seküler olmasını beklemek gerekirdi ki, bu da toplumsal dönüşümlerle ilgili çalışma yapanların savunmak isteyecekleri bir pozisyon olmayacaktır.

Sekülerleşme Geçmişle Kıyaslama Yapmayı Gerektirir

Bizim sekülerleşme tanımımıza göre, bir toplumun ya da bireyin sekülerleşmesi üzerine yapılacak tartışmalar –geçmişteki- belli bir referans noktasına ihtiyaç duymaktadır. Sekülerleşme bir toplumsal dönüşümün ismi olduğu için önceki dönemi bilmek yapılacak tartışmanın gereğidir. O nedenle Karaarlan'ın aşağıdaki eleştirisi bu minvalde okunmalıdır:

*Ertit'in sekülerleşme alameti olarak algıladığı kapitalist bir ekonomide bir Müslüman ticaretine besmele çekerek başlıyorsa (İslâm'da rızkın onda dokuzunun ticaretten kazanıldığına dair bir öğretinin var olduğunun notunu da burada düşmek yerinde olacaktır) bunu seküler bir eylem mi yoksa dinsel bir eylem mi olarak ele alacağız?*³⁰

Bizim tanımımızda yer alan “belli bir zaman dilimi içerisinde” ifadesi sürece vurgu yapmak için kullanılmıştı. Yukarıdaki paragrafta geçen “seküler eylem” bir sürece değil bir duruma işaret eder; sekülerleşme ise bir süreçtir. Bir bireyin işe başlamadan önce besmele çekmesi herhangi bir başka zaman dilimi ile kıyaslanmadığından kendi başına sekülerleşme tartışmaları için yeterli bir veri değildir. Çünkü bu soru sekülerleşme bağlamında tartışılacaksa, aynı bireyin geçmişte işe başlarken besmele çekip çekmediğini, ya da o işi kendinden önce yapan bir aile üyesinin (önceki kuşaklar) ne yaptığını bilmek gerekmektedir. Örneğin, eğer eskiden işe başlarken hem namaz kılip hem de besmele çekiliyor ise, ancak şu an sadece besmeleyle işe başlanıyorsa burada bir sekülerleşme süreci yaşanmış demektir. Ancak, eskiden besmele çekilmiyorken artık besmele çekiliyorsa, o zaman desekülerleşme süreci yaşanmış demektir.

Buraya kadar ifade edilenlerin somutlaştırılması için şifa arama/ hastalıklardan kurtulma yöntemleri üzerinde durmak gerekmektedir. Örneğin, şifa arama üzerinden sekülerleşme tartışması yapılacak ise “daha önce” şifanın nasıl arandığı ya da şifa bulmak için kimlere gidildiğinin bilinmesi gerekmektedir. “Daha önce” din adamlarına giderken, şimdi doktorlara gidiliyorsa; “daha önce” türbelere gidilip şimdi tüp bebek yöntemi kullanılıyorsa, burada metafiziğe duyulan güvenin azaldığı ya da ona verilmiş olan görevlerin (hastalıklardan kurtarma, çocuk sahibi olurma) onun elinden alındığı ifade edilebilir. İnançlı birey için şifa önceden de sonradan da hep Allah'tan geldiği halde, “daha önce” metafizik alandan yardım beklerken, zamanını ve parasını metafizik ile ilgili unsurlara harcarken, artık seküler uzmanlardan yardım almaya çalışmak açık bir sekülerleşme sürecidir. Bireyler sekülerleşirken inançlarını kaybetmek zorunda değildirler. Ama bu örnekte olduğu gibi, inanç boyutunda bir değişim yaşanmazken, seküler uzmanlara deseküler uzmanlardan daha çok güvenmeye başlayabilirler. Zira sekülerleşme paradigması bireylerin dine duydukları ilginin son bulacağı üzerine bir tahmin yürütmemektedir.³¹

Geçmişe nazaran sekülerleşmiş olanlar, halen din inancına sahip olabilirler. O nedenle, günde beş vakit namaz kılanlar, Ramazan ayında 30 gün boyunca oruç tutanlar veya başörtülüler -kendi geçmişleri ile kıyaslandığında- yaşamın farklı noktaları söz konusu olduğunda sekülerleşmiş olabilirler. Her cuma namazına katılan bir Müslümanın kalan 6 gün 23 saat boyunca neler yaptığını, arkadaş, eş, iş, şehir

³⁰ Karaarslan, “Endişeli Muhafazakarlar Çağı”, s. 154.

³¹ Darende, Ömer Faruk - Kirman, Mehmet Ali, “Wilson'a Göre Sekülerleşme”, *Turkish Studies*, 12/10 (2017): 88.

seçimlerinde dinini ne kadar önemseyip önemsemediğini, kılık kıyafet, yeme içme, cinsellik konularında İslâm'ın kendisinden beklediklerinin ne kadarını gerçekleştirip gerçekleştirmediğini "geçmişle kıyaslayarak" (kendi geçmişi ya da önceki kuşak) sekülerleşme tartışması yapılabilir.

SONUÇ

Türkiye, modernleşme süreci ile eşcinsellerin daha görünür ve kabul edilir olduğu,³² flörtün yaygınlaştığı,³³ bekâreti namus temsili olarak gören kişilerin sayısında azalma olduğu,³⁴ evlilik dışı cinsel ilişkinin yaygınlaştığı ve ilk cinsel birliktelik yaşının lise dönemlerine indiği,³⁵ boşanmaların tabu olmaktan çıktığı,³⁶ üniversitelileşmeyle³⁷ birlikte nikâhsız aynı evi paylaşan çiftlere karşı hoşgörünün arttığı,³⁸ geleneksel aile tipinin çözüldüğü,³⁹ Alevilik ya da Sünniliğin gündelik yaşamı etkilemekten uzaklaştığı,⁴⁰ halk inançlarının ve batıl inançların kent hayatıyla birlikte gündelik yaşamdan uzaklaştığı,⁴¹ kıyafetlerin hem seküler hem de deseküler kesim için oldukça darlaştığı (daha kadınımsı ve erkeksi hale geldiği),⁴² gündelik yaşamın sorunları için metafizikten değil seküler uzmanlardan yardım talep edildiği bir ülke haline gelmiştir. Böylesine bir toplumsal dönüşümü açıklayan kavramlardan biri de sekü-

³² Yılmaz, Hakan, *Türkiye'de Muhafazakârlık. Aile Cinsellik ve Din*, Ağustos 2012, s. 39.

³³ Akin, Ayşe-Özvarış, Ş.B., *Adölesanların cinsel ve üreme sağlığını etkileyen faktörler projesi*, Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003, s. 85.

³⁴ Bayhan, Vehbi, "Gençlik ve postmodern kimlik örüntüleri üniversite gençliğinin sosyolojik profili (İnönü Üniversitesi uygulaması)", *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2013): 153; Çelikoğlu, Nalan, *Türkiye'de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 186; Dinçer, Özüm, *Namus ve Bekâret: Kuşaklar Arasında Değişen Ne? İki Kuşaktan Kadınların Cinsellik Algıları*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, ss. 139-140.

³⁵ Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Merkezi (ÇETAD), *Gençlik ve Cinsellik*, ed. Karabey, Selma-Müftüoğlu Nurcan, 2007, http://www.cetad.org.tr/Cetaddata/Book/32/269201116835-Bilgilendirme_Dosyasi_7.Pdf, (et. 28.08.2017), s. 26; Cıvil, Birsen-Yıldız, Hatice, "Erkek Öğrencilerin Cinsel Deneyimleri ve Toplumdaki Cinsel Tabulara Yönelik Görüşleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3/2 (2010): 60.

³⁶ Çayroğlu, Yüksel, "Modern Zamanlarda Ailevi Çözülmenin Psiko-Sosyal Dinamikleri", *Mehir Aile*, 3 (2016): 16; Süleymanov, Abulfefz, "Çağdaş Türk Toplumlarında Aile ve Evlilik İlişkileri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 58 (2010): 199; Yılmaz, *Türkiye'de Muhafazakârlık*, s. 39.

³⁷ Yapıcı, Asım, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinde Dinî Hayat: Meta-Analitik Bir Değerlendirme", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12/2 (2012): 16.

³⁸ Yılmaz, *Türkiye'de Muhafazakârlık*, s. 39.

³⁹ Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, *Türkiye'de Aile Yapısı Araştırması 2011*, 2011, 31.

⁴⁰ Ertit, Volkan, *Secularization of Alevis in Turkey. An Extension of Steve Bruce's Secularization Paradigm and Its Application to Alevi Communities in Turkey*, Basılmamış doktora tezi, Radboud Üniversitesi, Nijmegen, Hollanda 2017, ss. 285-299; Yıkımsı, Meral Salman, *Hacı Bektaş Veli'nin Evlatları*, İletişim, İstanbul 2014, ss. 193-204.

⁴¹ Albayrak, Ali-Çapcıoğlu, İhsan, "Ehl-i Sünnet Geleneğine Bağlı Bir Orta Anadolu Köyünde Halk İnançları ve Uygulamaları", *Dini Araştırmalar*, 8/24 (2006): 128.

⁴² Erdoğan, İlker, "Erkek Dergilerinde (Men's Health-FHM-Esquire-GQ Türkiye Örneğinde) İdeal(leştirilen) Erkek(lik) İmajının İçerik Çözümlemesi", *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 10/20 (2013): 160-161; Karaaslan, Selda, *1980 Sonrası Türk Toplumunda Din Eksenli Dönüşümlerin Kadın Kıyafetlerinin Değişimine Yansımaları*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 184.

lerleşmedir. *EMÇ*'nin yazılma amacı da Türkiye'de yaşanan bu toplumsal dönüşümün sekülerleşme kavramı ile açıklanabileceğini, özellikle 1960'lardan sonra yaşanan modernleşme sürecinin başta din olmak üzere metafizik alanın toplumsal arenadaki gücünü ve prestijini azalttığını ortaya koymaktı.

Ancak *EMÇ*'nin amacı Türkiye'nin sekülerleşmesi üzerine bir tartışma yapmak olsa da, kitabın yarattığı tartışmaların içeriği göz önüne alındığında, sekülerleşmenin ne olduğuna ve ne olmadığına dair tartışma yapmak Türkiye'nin sekülerleşmesini tartışmaktan daha öncelikli görünmektedir. Türkiye'de yapılan sekülerleşme tartışmalarında "din merkezli paradigma"nın etkisi ve baskınlığı yadsınamaz. Ancak biz sekülerleşme kavramının metafizik merkezli şekilde tanımlanmasının, modernleşme ile beraber yaşanan toplumsal dönüşümleri anlama noktasında daha kapsayıcı olduğu kanaatindeyiz.

Burada iki nokta tekrar vurgulanmalıdır. Birincisi, sekülerleşmenin son noktası İslam'ın terk edilmesi, dinsizleşmek ya da ateistleşmek demek değildir. Yukarıdaki örneklerde de görülebileceği gibi, inançlı olmak, o inancın gerektirdiği tüm gündelik davranış kalıplarına sahip olmak anlamına gelmeyebilir. Zira bir metafizik öğretinin toplumsal etki gücünün azalması, onun yok olduğu anlamına gelmemektedir. İkincisi ise, sekülerleşme sadece tek tanrılı İbrahimî dinlerle ilgili değil, aynı zamanda çok tanrılı, çok sembolü gündelik hayata dokunan diğer metafizik öğretilerin de toplumsal prestij ve gücündeki değişimlerle ilgilidir.

Bununla beraber, din sosyologlarının karşılaştıkları tekil "desekülerleşme" örneklerinden yola çıkarak "hani ülkede sekülerleşme vardı?" tarzında sorular sormaktan imtina etmeleri disiplinin gerektirdiği bakış açısına daha uygundur. Zira Sinan Yılmaz'ın ifade ettiği gibi "değişim esnasında toplumun bir kesimi bir yöne giderken diğer bölüm gittiği yerden geri dönüyor olabilir. Dönüşüm dediğimiz şey, bu gidiş gelişler esnasında meydana gelen total değişimin topluma verdiği yeni şekildir."⁴³ Sosyoloji disiplininin çalışma yöntemi doğa bilimlerindeki gibi "deney" olmadığından dolayı, farklı toplumsal gruplarda farklı deneyimler gözlenmesi muhtemeldir. Önemli olan, yapılan çalışmaların bir genellemenin yapılmasına imkân tanıyıp tanımadığıdır. Sekülerleşmenin senkronize şekilde gerçekleşeceğini, modern bir toplum içinde yaşamaya başlayan her bireyin hemen seküler bir kültürün parçası olacağını ya da o toplumda hiçbir zaman tekil ya da geneli yansıtmayacak desekülerleşme emareleri olmayacağını iddia etmek sosyoloji disiplini açısından mümkün görünmemektedir. Bruce'un ifade ettiği gibi istisnaların varlığı genel bir değerlendirme yapmanın önüne geçmemekteyse toplumsal dönüşümleri senkronize yüzmeye benzeriyor diye yok saymak din sosyologlarının kaçınması gereken bakış açılarındandır.⁴⁴

⁴³ Yılmaz, Sinan, *Türk Ailesinin Dönüşümü ve Din*, Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 246.

⁴⁴ Bruce, Steve, *God is Dead*, Blackwell, Oxford 2002, ss. 40-41.

Tüm bu tartışmalardan sonra ifade edilmelidir ki, “ İslam (din) merkezli sekülerleşme kavramı” Türkiye’de yaşanan toplumsal dönüşümü açıklama noktasında metafizik merkezli sekülerleşme kavramına kıyasla daha dar alana sahiptir ve toplumun farklı dinamiklerinde yaşanan dönüşümü açıklama noktasında yeterli olmayabilir.

Kaynakça

- » Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, *Türkiye’de Aile Yapısı Araştırması 2011*, 2011, <http://www.cocukhaklariizleme.org/wp-content/uploads/turkiyenin-aile-yapisi-arastirmasi-20111.pdf>, (et. 28.08.2017).
- » Akın, Ayşe-Özvarış, Ş.B., *Adölesanların Cinsel ve Üreme Sağlığını Etkileyen Faktörler Projesi*, Hacettepe Üniversitesi Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2003, <http://www.huksam.hacettepe.edu.tr/Turkce/SayfaDosya/adolesan.pdf>, (et. 28.08.2017).
- » Albayrak, Ali-Çapcıoğlu, İhsan. “Eh-i Sünnet Geleneğine Bağlı Bir Orta Anadolu Köyünde Halk İnançları ve Uygulamaları”, *Dini Araştırmalar*, 8/24 (2006): 107-132.
- » Amman, Tayfun, “Ailenin Açık ve Örtük Sekülerleşmesinin Sosyolojik Analizi”, *Aile ve Eğitim*, ed. Mehmet Faruk Bayraktar, Ensar Neşir, İstanbul 2010, ss. 41-70.
- » Anık, Mehmet, “Two Axes Revolving Around the Discussions of Secularism in Turkey: Şerif Mardin and İsmail Kara”, *İnsan & Toplum*, 2/4 (2012): 9-34.
- » Atay, Tayfun, *Din Hayattan Çıkar*, İletişim, İstanbul 2012.
- » Bayhan, Vehbi, “Gençlik ve Postmodern Kimlik Örüntüleri Üniversite Gençliğinin Sosyolojik Profili (İnönü Üniversitesi Uygulaması)”, *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2013): 134-157.
- » Bruce, Steve, *God is Dead*, Blackwell, Oxford 2002.
- » Cinsel Eğitim Tedavi ve Araştırma Merkezi (ÇETAD), *Gençlik ve Cinsellik*, ed. Karabey, Selma-Müftüoğlu Nurcan, 2007, http://www.cetad.org.tr/Cetaddata/Book/32/269201116835-Bilgilendirme_Dosyasi_7.Pdf, (et. 28.08.2017).
- » Civil, Birsen-Yıldız, Hatice, “Erkek Öğrencilerin Cinsel Deneyimleri ve Toplumdaki Cinsel Tabulara Yönelik Görüşleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi*, 3/2 2010: 58-64.
- » Çayiroğlu, Yüksel, “Modern Zamanlarda Ailevi Çözülmenin Psiko-Sosyal Dinamikleri”, *Mehir Aile*, 3 (2016): 11-40.
- » Çelik, Celaleddin, *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına*, Hikmet Yayınları, İstanbul 2013.
- » Çelikoğlu, Nalan, *Türkiye’de Üniversite Gençliğinde Mahremiyetin Dönüşümü*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.
- » Çetin, Adnan, “Bir Kavramın Kısa Tarihi: 'Mahalle Baskısı'”, *Mukaddime*, 2/1 (2011): 81-92.
- » Çınar, Menderes, “Turkey’s Transformation Under the AKP Rule”, *The Muslim World*, 96/3 (2006): 469-486.
- » Darendel, Ömer Faruk-Kirman, Mehmet Ali, “Wilson’a Göre Sekülerleşme”, *Turkish Studies*, 12/10 (2017): 81-100.
- » Dinçer, Özüm, *Namus ve Bekâret: Kuşaklar Arasında Değişen Ne? İki Kuşaktan Kadınların Cinsellik Algıları*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.
- » Durkheim, Émile, *Elementary Forms of Religious Life*, Oxford University Press, Oxford 2008 [1912].
- » Erdoğan, İlker, “Erkek Dergilerinde (Men’s Health-FHM-Esquire-GQ Türkiye Örneğinde) İdeal (İleştirilen) Erkek (lik) İmajının İçerik Çözümlemesi”, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 10/20 (2013): 140-164.

- » Ertit, Volkan, "Sekülerleşme Teorisinde Bilim ve Din İlişikisine Farklı Bir Yaklaşım", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2 (2013): 115-130.
- » _____, "Birbirinin Yerine Kullanılan İki Farklı Kavram: Sekülerleşme ve Laiklik", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 9/1 (2014): 103-124.
- » _____, "Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kapitalizm", *Liberal Düşünce Dergisi*, 19/73-74 (2014): 63-82.
- » _____, "Sekülerleşmenin Hızlandırıcısı Olarak Kentleşme", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 41 (2014): 247-253.
- » _____, *Endişeli Muhafazakarlar Çağı – Dinden Uzaklaşan Türkiye*, Orient, Ankara 2015.
- » _____, *Secularization of Alevi in Turkey. An Extention of Steve Bruce's Secularization Paradigm and Its Application to Alevi Communities in Turkey*, Basılmamış doktora tezi, Radboud Üniversitesi, Nijmegen 2017.
- » Güleç, Melda Medine. "Bursa'nın Dağlık Bölgelerinde Kadın Türbeleri Etrafında Oluşan Ritüeller ve Ana Tanrıça Kültü", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 37 (2017): 108-121.
- » Güven, Ahmet, "Gezi'nin Dili: Göstergibilimsel Bir İnceleme", *İnsan&İnsan*, 1/2 (2014): 19-29.
- » Joukhador, Jackie -Blaszczynski, Alex - Maccallum, Fiona, "Superstitious beliefs in gambling among problem and non-problem gamblers: preliminary data", *Journal of Gambling Studies*, 20/2 (2004): 171-180.
- » Karaarslan, Faruk, "Endişeli Muhafazakarlar Çağı: Dinden Uzaklaşan Türkiye", *İnsan & Toplum Dergisi*, 4/9 (2015): 151-155.
- » Karaaslan, Selda, *1980 Sonrası Türk Toplumunda Din Eksenli Dönüşümlerin Kadın Kıyafetlerinin Değişimine Yansımaları*, Basılmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2010.
- » Kirman, Mehmet Ali, *Din ve Sekülerleşme*, Karahan Kitapevi, Adana 2005.
- » Sağır, Adem, "Endişeli Muhafazakarlar Çağı'na Bir Prolegomena", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, 4/3 (2015): 791-809.
- » Sarmış, Mustafa, *Sinema ve Din (Sekülerleşme Bağlamında Hollywood Sineması Örneği)*, Basılmamış doktora tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2016.
- » Steup, Matthias, "Empiricism, metaphysics, and voluntarism", *Synthese*, 178/1 (2011): 19-26.
- » Süleymanov, Abulfez, "Çağdaş Türk Toplumlarında Aile ve Evlilik İlişkileri", *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 58 (2010): 197-216.
- » Toprak, Binnaz-Bozan, İrfan-Morgül, Tan-Şener, Nedim, *Türkiye'de Farklı Olmak*, Metis Yay. III. Baskı, İstanbul 2010.
- » Yapıcı, Asım, "Modernleşme-Sekülerleşme Sürecinde Türk Gençliğinin Anlam Dünyasında Dinin Yeri (Çukurova Üniversitesi Örneği)", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (2009): 1-37.
- » Yıkılmış, Meral Salman, *Hacı Bektaş Veli'nin Evlatları*, İletişim, İstanbul 2014.
- » Yılmaz, Hakan, *Türkiye'de Muhafazakarlık. Aile, Cinsellik ve Din*, 2012, Ağustos, <http://www.acik-toplumvakfi.org.tr/pdf/muhafazakarlik/04.pdf>, (et. 28/08/2017).
- » Yılmaz, Sinan, *Türk Ailesinin Dönüşümü ve Din*, Basılmamış Doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008.
- » Yoder, Don, "Toward a Definition of Folk Religion", *Western Folklore*, 33/1 (1974): 2-15.